

ЁШЛАР МАЪНАВИЙ ТАРБИЯСИДА МУТОЛААНИНГ ЎРНИ

In the given article isscientifically analyzed expansion of world outlook, formation and enrichment of youth by reading books.

Бугунги кунда ёшлар атрофини ноёб тарихий китоблардан тортиб, босмахона ҳиди келиб турган суратли ва суратсиз, безакли ва кувнок, камтарона ва жиддий китоблар ўраб турган бир пайтда, ёшлар кўп китоб ўқишяпти, деб айтиш қийин. Кўпчилик ёшлар китоб ўқишдан кўра телевизорга тикилишни, интернет титишни хуш кўрадилар. Бунинг сабабларидан бири телевидение ва интернетнинг турли-туман ва энгил-елпи ахборотга бойлиги, бунинг устига бу ахборотлар осонлик билан (яъни китоб мутолаасидаги каби диққатни бир жойга тўплаш, ўқилган матнни идрок этиш машаққатларисиз) “ҳазм” қилиниши, ортиқча зўриқиш талаб этмасдан болани зериктирмаслигидир.

Кейинги пайтларда вақтни бу тарзда ўтказишнинг, телевизор ёки интернетга ҳаддан зиёд боғланиб қолишнинг зарали таъсири ҳақида маълумотлар кўплаб эълон қилинмоқда. Хусусан, уззу-кун телевизор кўрувчи, компьютер ўйновчи болаларнинг чап мия шарлари бора-бора буткул ривожланмай қолиш хавфи борлиги тўғрисида хабарлар тарқамокда. Масаланинг бу жиҳати алоҳида бир мақолага мавзудир. Биз мутолаа масаласига қайттамиз.

Социолог М. Бекмуродов фикрича, ёшлар орасида китобга қизиқишнинг сусайишига яна бир сабаб уларнинг баъзиларида бадиий-эстетик эҳтиёжларни қондириш истаги камайиб кетганидир.

Бозор иқтисодиёти таъсирида одамлар руҳиятида моддий эҳтиёжларни қондиришга бўлган

интилишнинг нисбатан ортиб бориши, ҳақиқий ва ўткинчи кадриятларни фарқлашда бепарволик, шунингдек, китоб харид нархининг юқорилиги, бошқа томондан ҳақиқий ғоявий-бадиий юксак китоблар ададининг камайиб бориши, нашр этилаётган кўпгина янги бадиий асарлардан китобхонларнинг кўнгли тўлмаётганлиги каби омиллар ҳам умумий мутолаа даражасининг сусайишига сабаб бўлаётир.

“Одамларимиз оғзидан бугун қандай мазали таом еганликлари, яхши дам олганликлари, тўйга борганликлари хусусида кўп ва хўп эшитамиз-у, ammo фалон роман, мақола ёхуд спектаклда шундай муаммо кўтарилди, фалон театрда янги асар қўйилибди ёки янги кўргазма намойиш этилаётган экан, деган гапни кам эшитамиз”[3].

Баъзи ёзувчи ва мутахассислар болалар адабиёти савиясининг пастлиги китобхонликнинг сусайишига асосий сабаб, деб таъкидлайдилар. Бизнингча, бу ҳам бир ёқлама қарашдир. Тўғри, турғунлик йилларида болалар адабиёти ҳам маълум маънода инқирозга учради. Асоссиз оптимизм, куруқ мадҳиябозлик адабиётнинг етакчи тамойилига айланган эди. Бундан болалар адабиёти ҳам четда қолган эмас. Бу муаммолар, авваламбор, сўз санъаткори ижодига боғлиқ, дейиш мумкин. Китоб ўқишдаги маданий инқирозни енгиш учун ёзувчи замонга ҳамнафас, унинг қадамларига ўз юрак уришини созлаши лозим. Ёзувчи, – деган эди Оноре де Бальзак, – бутун коинотни бир сўзда, бутун фалсафий тизимни бир образда ифодалай олиши керак”.

Тўйчиева Сайёра Суяркуловна – Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти профессори, фалсафа фанлари доктори

Китобхонлик савиясини кўтаришнинг иккинчи жиҳати мактабдаги адабиёт дарсларига, адабиёт муаллимларига бориб тақалади. Бунинг учун ўқитувчи адабиёт дарслари орқали ёшлар онги ва қалбига бадиётга ҳавас, одамгарчилик, имон-этикод, юксак ватанпарварлик ҳисларини сингдиришга қобил, ўз фанининг билимдон мутахассиси, нозиктаб тарбиячи ва синчков психолог бўлиши керак. Адабиёт дарсларининг мазмуни ҳам ушбу талабга монанд бўлмоғи зарур.

Бозор муносабатлари шароитида бадиий қадриятларга нисбатан эътиборнинг вақтинча бўлса ҳам сусайиши, шунингдек, бозорбоп бадиий асарларнинг юзага келиши ҳам ўз-ўзидан равшан. Бу ўринда атоқли қирғиз адиби Ч.Айтматовнинг муаммога оид куйидаги фикрларини келтириш ўринли, деб ҳисоблаймиз: “Ўз меҳнатинг билан ўзингни таъминлай олмасанг, замон акуласига ем бўласан. Шу боис китоб дўконларини, пештахталарни, бозорларни ярамас олди-қочди асарлар эгаллаб ётибди. Зўравонлик, қотиллик, талончилик руҳи билан суғорилган бу асарлар, аслида жиноятчиликни такомиллаштириш бўйича ўзига хос қўлланма вазифасини бажаряпти”.

Мунозарани давом эттирган қозоқ адиби М. Шохонов шундай дейди: “илгари ёшлар янги ўқиغان китоблари билан мақтанишарди. Ҳозир беш сўм ёки тангани қандай қилиб ўнга айлантиргани тўғрисида бир-бирларига мақтанадилар ва бу ҳол ҳеч кимни ҳайрон қолдирмайди. Инсонни инсон қиладиган маънавий бойлик ўз аҳамиятига кўра, ўнинчи, ўн бешинчи, ҳатто, йигирманчи ўринга тушиб қолади” [4: Б.156-157].

“Пул санашга ўрганган боланинг қўли китобни варақлашга эринадди, – деб ёзади профессор Т.Маҳмудов. – У ҳеч қачон бевосита фойда келтирмайдиган, пул топиш ўрнига вақтини ўғирлайдиган китоб ўқиш, кўрғазмаларни томоша қилиш, концерт, театрларга бориш сингари “бефойда” нарсаларни кўнгли истамайдиган бўлиб қолади” [5: Б.4].

Дарҳақиқат, бозор иқтисодиёти инсонда мулкдорлик туйғусини таркиб топтиради, бироқ бу жараён маънавиятдан озикланмаса, маънавиятга эҳтиёж сезмаса, энг муҳими, маънавийлик билан суғорилмаса, эзгу натижаларни бермайди. Мулк туйғуси билан ташаббус ва тадбиркорлик туйғусини бир-биридан асло ажратиш мумкин эмас, бироқ “...олимни – илмидан, ёзувчини – ижодидан, санъаткорни – санъатидан йироқлаштирувчи мулкдорлик хатарли. Бундай “эврилиш” ҳар қандай

зиёлининг ахлоқий кучини емириб ташлайди. Миллат манфаати учун ишлаш, миллат қисматини ўйлаш шунчаки қуруқ гап бўлиб қолади” [6: Б.18].

Бугунги ижтимоий ҳаётимизда бу масала мавриди келганда эслаб қўядиган, оддий таъкидлаб ўтиб кетадиган масала бўлмай қолди. У адабиёт ва санъатимизга, ҳатто бутун маданий савиямизга саёзликни, дидсизликни олиб кирадиган хавфга айланди. Буни Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузасида “Ўзбекистонда адабиёт ва санъат, маданият, оммавий ахборот воситалари, маънавият ва маърифат бизнесга айланмаслиги шарт ва биз бунга ҳеч қачон йўл қўймаймиз.

Кимда-ким бу соҳаларга фақат пул ишлаш, фақат иқтисодий фойда кўриш мақсадида кираётган бўлса, улар, марҳамат, тадбиркорлик, бизнес соҳасига борсин. Мана, бу борада қанча-қанча имконият ва имтиёзлар яратиб беряпмиз – шу соҳага ўтиб ишласин. Лекин ижодий ишларга аралашиб, ўзини ҳам, санъат деган муқаддас тушунчани ҳам беобрў қилмасин. Буни ҳеч ким ҳеч қачон унутишга ҳаққи йўқ”[2] деган ҳақли талабидан ҳам яққол англаса бўлади.

Адабиёт дарсларида одамийлик, адолат, эл-парварлик, меҳнат ва хунар, ота-она, аёлларга муносабат, камтарлик, имон-этикод, саховат, тўғри сўзлик, ишқ-вафо, дўстлик, меҳмоннавозлик, ҳаё, одоб, поклик, яхшилик ва ёмонлик, увол ва савоб ҳақида таълим-тарбия бериш учун барча имконият мавжуд. Чунки мумтоз бадиий асарларнинг тағ замирида юқоридаги ғоялар ётади. Дарс давомида эса инсон фазилатининг бу қирралари таҳлили сўзсиз ўқувчининг бадиий тафаккурида ўз ўрнини қолдирган ҳолда унинг маънавий олами гўзал қиёфада шаклланишига олиб келади.

Кейинги йилларда олимлар адабиётни бошқа ижтимоий фанлар билан боғлаб ўрганиш методикасини ишлаб чиқдилар. Масалан, сўз санъати – адабиётни бўёқ санъати – тасвирий санъат билан, тасвирий санъатни – мусиқа санъати билан боғлиқ ҳолда ўрганиш ўқувчи бадиий маданиятига сифат жиҳатдан салмоқли ҳисса қўшиши аниқланди. Бунда ўқувчига ёзувчи ва рассом, ёзувчи ва бастакор, рассом ва бастакор асаридеги ўхшашликни аниқлашни ўргатиш мумкин. Буни адабиётшунос педагоглар А. Зуннунов ва А. Алиевлар ҳам тасдиқлайдилар: “Уйғуннинг

“Тонг” шеърини ўрганишда халқ рассоми Ў. Тан-сикбоевнинг “Жонажон ўлка” расмини намойиш қилиш ўринлидир. Бу картина ўқувчиларнинг Уйғун асари мазмунини пухта англаб, шеърнинг гўзаллигини чуқур хис қилиб, эстетик завқ олишларини таъминлайди” [7: Б.50].

Инсониятнинг маънавий дунёқараши ҳақида мулоҳаза юритган латвиялик ёзувчи Альбертас Лакринчюкас америкаликлар ўртасида танилган бизнесменнинг Нью-Йоркдаги уйида меҳмондорчиликдаги бўдиб ўтган воқеа ҳақида шундай ёзади: “Тушлик чоғида уй эгаси фақат автомобиллар ва от чоптириш ҳақида гапирди. Сўнг биз унинг кутубхонасига кирдик. Бу кенг ёруғ хонанинг деворлари шипдан полгача китоб билан тўлдирилган жовонлардан иборат эди. Уй эгасини кўнғироқ қилиб чақириб қолишди, у узр сураб чиқиб кетди. Бекор қолганимдан мен китобларни томоша қилишга киришдим. Марк Твеннинг зарҳал муқовали китобига кўзим тушди ва уй эгаси келгунга қадар олиб варақлаб турмоқчи бўлдим. Лекин китобни жовондан ололмадим, кучлироқ тортган эдим бутун жовон тебраниб кетди. Фақат шундагина мен бу барчаси китоблар эмас, балки бутафория эканлигини англадим. Уй эгаси қайтиб келгач, кибернетика ва космос асрида адабиётнинг аҳамияти ҳақида гапирди. У бугунги кунда ёзувчининг овози президент ва қиролларнинг овозидан кучли деб таъкидлар эди, аммо мен унинг нигоҳига назар солган ҳолда, фақат елим, гипс ва бўр аралаштирилган қоғоз массадан қилинган китоблар (папьемаше) тубини кўрардим” [7].

Китоб жовонларига классик асарларни териб кўйиб, амалда ўқимаслик ёки америкалик бизнес-

меннинг китоб бутафорияларини ясаб қўйганлиги бу – кишиларнинг бошқалар кўзи олдида маданиятли бўлиб кўринишга бўлган интилишидан бошқа нарса эмас.

Салбий шарт-шароитлар нечоғли киши дунёқарашига таъсир этмасин, инсон ҳамма вақт ўз маънавий дунёсининг ички овозига, ўзи эгаллаган билим ва тажрибасига, тафаккурига кулоқ солмоғи лозим, бунинг учун у ўзидаги ва ўзгалардаги камчиликларни реал илғашни, ўз-ўзига танқидий муносабатда бўлишни тарбиялаши керак.

Шу билан бирга ҳар бир инсон маълум маънода шаклланган ўзига хос бадиий дидга эга бўлиши керак. Шу ўринда Ислон Каримовнинг қуйидаги сўзларини эслаш лозим. “Мен ёшларимизга, менинг болаларимга қарата, ўрганишдан ҳеч қачон чарчаманглар, деб айтмоқчиман. Ўрганиш, интилиш ҳеч қачон айб саналмайди. Ниманидир билмасанг, уни ўрганиш зарур. Авваламбор, энди ҳаётга кириб келаётган ёшларга нима лозим? Ўрганиш, ўрганиш ва яна ўрганиш зарур. Касб ўрганган, илм ўрганган киши, ўзбекона айтганда, ҳеч қачон кам бўлмайди” [1: Б. 7.].

Хуллас, ёшлар тафаккурини инсонпарварликка, эзгуликка йўналтиришда, уларларда ижодий ва мантиқий фикрлашни шакллантиришда китобнинг хизмати бекиёс. Акс ҳолда, маънавий бўшлиқ, маънавий қашшоқлик вужудга келиб, ёт ва салбий ғоялар ёшлар ҳаётига ўз таъсирини ўтказади. Муайян муаммоларни бартараф этиш учун ёшларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказишни ташкил этиш, уларни ўзига ҳам, атрофдагиларга ҳам фойдали бўлган ишлар билан шуғулланишларига шароит яратмоқ лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И. А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиши – энг олий саодатдир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015.
2. Ш. М. Мирзиёев. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир: Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси.// Халқ сўзи. – 2017 йил 4 август.
3. Бекмуродов М. Фуқаролик жамияти ва ўзбек менталитети// Хуррият, 2002 й. 9 октябрь.
4. Айтматов Ч., Шохонов М. Чўққида қолган овчининг оқи-зори. – Тошкент: Шарқ, 1998.
5. Маҳмудов Т. Мустақиллик ва маънавият. – Тошкент: Шарқ, 2001.
6. Иброҳим Ҳаққул. Жаннат – инсоннинг ботинида// Тафаккур, 1996. 2-сон.
7. Зуннунов А., Алиев А. Адабиётни бошқа гуманитар фанларга боғлаб ўрганиш. – Т.: “Ўқитувчи”. 1982.
8. Лауринчюкас А. Утверждаю красоту. Культура личности// Правда, 13 апреля 1980 г.